

על אי-היכולת להתאבל בהיסטוריה היהודית

ד"ר אבנר פלק

היהודית מנקודת מבט שהיתה בה לא מעט אידיאליזציה, נקודת מבט ששלטה בימים שעוד הייתי תלמיד בבית הספר. לא היו להם ספקות לגבי היותם של כל היהודים בעולם עם אחד, לגבי המציאות של ארץ ישראל (לעומת זו של מדינת ישראל), ולגבי המושגים "תפוצה" או "גולה". ארץ ישראל היתה בעיניהם מרכז העולם היהודי, אם לא מרכז העולם בכלל, והם השתמשו בשמות המקראיים, הדמיוניים והאנכרוניסטיים שנתנו היהודים בימי הביניים למקומות מגוריהם, כגון אשכנז (גרמניה), ספרד (הספניה), צרפת (פרנקיה), ותוגרמה (טורקיה). ההיסטוריון חיים הלל בן ששון (1914–1977) הקפיד להשתמש בשם "ארץ ישראל" לפלשתינה של ימי הביניים ובשם אשכנז לגרמניה של אותם הימים. אנחנו הישראלים משתמשים עד היום במטבעות לשון כמו "תפוצות הגולה", ו"עליה" כאילו הן דברים ממשיים וברורים מאליהם, מבלי לנסות לחדור לעומק משמעותן הפסיכולוגית. לעומתנו, רוב היהודים ב"גולה הדוויה" בארה"ב או בצרפת, למשל, אינם מרגישים כלל שהם גולים מארצם.

כל האסונות בהיסטוריה היהודית כללו אובדן וטראומה קולקטיבית. כל אובדן מלווה בצער ובאבל, והאבל על האובדן חיוני לצמיחה נורמלית. הבעיה היא שתהליך האבל ברמת הפרט, שבאמצעותו אנחנו נפרדים מאבדותינו מתוך תהליך קשה וכואב של עצב ויגון, אינו קורה ברמה הקולקטיבית: הקבוצה הלאומית או הדתית מנציחה את אבדותיה במקום להתאבל עליהן. הפסיכואנליטיקאי היהודי רודולף לוונשטיין (1898–1976) טען שהיהודים נמצאו במצב מתמיד של אבל מאז החורבן הגדול של שנת 70 לספירה. האמת היא שהיהודים כקבוצה דתית או לאומית לא יכלו להתאבל על האבדות ההיסטוריות הכואבות שלהם ועל המכות הקשות שספגה ההערכה העצמית שלהם.

ההיסטוריון האמריקני דומיניק לקפרה (יליד 1939) בספרו לכתוב היסטוריה, לכתוב טראומה על השואה ועל יצוגיה בספרות וההיסטוריוגרפיה הראה שיש קשר ישיר בין טראומות קבוצתיות היסטוריות לבין כתיבת ההיסטוריה. יחס הגומלין בין העדרה הממושך של היסטוריוגרפיה יהודית כרונולוגית ומדעית במשך אלף וחמש מאות שנה לבין הכחשת האסונות היהודית הוא מובהק וברור. הנושא הפסיכולוגי המרכזי הוא אי-היכולת להתאבל. על נושא זה בהקשר הגרמני שלו כתבו הפסיכואנליטיקאים הגרמניים אלכסנדר מיטשלרליך (1908–1982) ואשתו מרגרטה (1917–2012) בספרם *Die Unfähigkeit zu trauern* שדן בתהליכים פסיכולוגיים קולקטיביים. כך למשל בתום מלחמת העולם השנייה הגרמנים כקולקטיב לא יכלו להתאבל על האסונות שהם גרמו לעצמם, על אבדן מיליונים רבים מבני עמם ועל אבדן המנהיג הנערץ שלהם, אדולף היטלר. במקום להתאבל על אבדותיהם הם השקיעו את עצמם במלאכת "הפלא הכלכלי" ובשיקום ארצם באמצעות תכנית מרשל.

אני סבור שאי-היכולת להתאבל היא הנושא הפסיכולוגי החשוב ביותר בהיסטוריה היהודית, ואולי גם בהיסטוריה בכלל. תנועות מיסטיות נולדות פעמים רבות אחרי קטסטרופות קולקטיביות. שורשי החסידות החלו בתקופה שאחרי פרעות

ההיסטוריה היהודית רצופה אסונות. חורבן בית המקדש הראשון בשנת 586 לפנה"ס וחורבן הבית השני בשנת 70 לספירה היו רק ההתחלה. כנופיות של צלבנים משיחיים ("נוצרים") טבחו ביהודי מרכז אירופה בשנים 1099–1096 והיו מעשי טבח רבים גם אחר כך. במשך מאות שנים הועלו נגדם עלילות דם פולחניות, ורבות היו ההוצאות להורג של יהודים בהיסטוריה האירופית, מנוריץ' (1144), בלואה (1171), הטבח ההמוני ביהודים בעת מגפת המוות השחור (1349–1348), פרעות ת"ח ות"ט של חמלניצקי (1649–1648) ועד טבח קייסנאו או קייסנב (1903). פוגרומים רבים מספור בוצעו ביהודים ברוסיה הצארית במאה התשע-עשרה ובתחילת המאה העשרים. בתקופת מלחמת העולם השנייה (1939–1945) השמידו הנאצים ששה מיליון יהודים, גברים, נשים וטף. על פי האידאולוגיה הציונית, שרואה בכל יהודי העולם עם אחד, היהודים מצאו מקלט בטח בעולם רק עם יסודה של מדינת ישראל בשנת 1948.

כמובן שההיסטוריה היהודית איננה רצף של אסונות בלבד. תולדות היהודים כוללות גם פעולה ויצירה בכל תחומי האמנות והתרבות, ותרומות חשובות לתרבות האנושית הכללית, שספר התנ"ך הוא אחד משיאיהן הראשונים. ליהודים היו בתקופות שונות ובמקומות שונים תרבות גבוהה, בעיקר ספרותית, חיי קהילה תוססים, ולמדנות. הם יצרו את המשנה ואת התלמוד, את הקבלה, ותרמו לכל תחומי החיים בעמים שבתוכם הם חיו. השאלה אם כל היהודים בעולם ראו ורואים את עצמם כעם אחד, "עם ישראל", או כבני אותה דת, אינה פשוטה. האידאולוגיה הציונית שלנו אינה משקפת בהכרח את "האמת ההיסטורית", שממילא, כמו בסיפור רשומון, איננה חד-משמעית אלא נמצאת בעין המסתכל.

כפי שהראה ההיסטוריון היהודי-אמריקני יוסף חיים ירושלמי (1932–2009) בספרו זכור, אחת התופעות המדהימות בהיסטוריוגרפיה היהודית היא שבין חורבן הבית השני במאה הראשונה לבין גלות ספרד בסוף המאה החמש-עשרה, ולמעשה בין ההיסטוריון היהודי-רומאי טיטוס פלוויוס יוספוס (יוסף בן מתתיהו, 100–37 לערך) לבין ההיסטוריון היהודי-איטלקי בונאיטו דה' רומי (עזריה מן האדומים, 1578–1513), לא היתה היסטוריוגרפיה יהודית מדעית וכרונולוגית. הקורפוס הנרחב של הכתיבה היהודית, הן הדתית והן חילונית במשך אלף וחמש מאות שנה, נשאר א-היסטורי ואנאכרוניסטי, הרבה אגדה ומעט מציאות. ילד יהודי באיטליה של ימי הביניים ידע הרבה יותר על דוד המלך מאשר על תולדות היהודים בזמנו ובארצו. כאשר פרסם בונאיטו דה' רומי את ספרו מאור עיניים בשנת 1573 היה זה הספר הראשון על ההיסטוריה היהודית שהסתמך על מקורות ראשוניים עבריים, יווניים, לטיניים ואיטלקיים. המחבר רצה להאיר את עיני אחיו היהודים על ההיסטוריה האמתית שלהם, אך הם לא רצו לדעת אותה. רבני איטליה הטילו חרם על הספר, והמחבר מת שבע מרורים חמש שנים לאחר מכן.

למרות שההיסטוריוגרפיה היהודית המדעית המודרנית החלה עם היינריך גרץ במאה התשע-עשרה, היסטוריונים יהודיים ציוניים וישראלים בני המאה העשרים עדיין כתבו את ההיסטוריה

השתים-עשרה. למרות "תור הזהב" של היהודים ושל הספרות העברית בספרד המוסלמית, גדול המשוררים וההוגים העבריים של התקופה, יהודה הלוי, כתב את "ספר ההוכחה והמופת להגן על האמונה המושפלת והבזויה" (ספר הכוזרי), כתב הגנה על היהדות, בערבית-יהודית. היהודים הזכירו תמיד בתפילותיהם את ארץ ישראל, ירושלים וציון היו תדיר על שפתותיהם, אבל מחשבותיהם על ארץ ישראל היו דמיונות פסיכוגיאוגרפיים. מבחינה פסיכולוגית הם היו כמו ערגתו של ילד לדמות האם האבודה שלו, דמות שעברה אידיאליזציה. השליטים בפלשתינה – פרסים, יוונים, רומאים, ביזנטים, ערבים מוסלמים, ממלוכים, טורקים עות'מנים – לא מנעו מהיהודים לחזור לפלשתינה. התנאים בפלשתינה לא היו בהכרח גרועים מאלה שבאירופה, המרחב שבו נרדפו היהודים תדיר, הוטחו בהם עלילות דם וטבחו בהם שוב ושוב. למרות כל זאת מספר היהודים ש"עלו לארץ ישראל" בין המאה הראשונה לספירה לבין המאה העשרים היה תמיד מזערי. באלכסנדריה היו בתקופת הבית השני ואחריה פי כמה וכמה יותר יהודים מאשר בארץ ישראל.

מדוע בחרו רוב היהודים להישאר "בגלות" ולא "לעלות" לארצם שלהם? המונח עליה בעברית המציין הגירה אל ישראל מקורו בסיפור המקראי של ירידת אברהם למצרים (בראשית פרק י"ב) ועלייתו לכנען (בראשית פרק י"ג) והוא מופיע שוב בהכרזת כורש: מי בכם מכל עמו, יהי אלוהיו עמו ויעל לירושלים אשר ביהודה (עזרא פרק א'). ירושלים מתנשאת לגובה 800 מטרים מעל לפני הים בלבד, ושפלת ארץ ישראל היא בגובה פני הים, והיו יהודים שגרו בהרים גבוהים בהרבה מירושלים, אלא שבמשך הדורות הוחל המושג עליה על כל הארץ. זהו דמיון פסיכוגיאוגרפי. ארץ ישראל מדומיינת כנישאת מעל כל הארצות האחרות. מי שבא אליה עולה אליה, כאילו ארץ ישראל היא אמא גדולה והמהגר הוא ילד הנושא עיניו אליה ועולה אליה. המונח המקביל להגירה אל מחוץ לפלשתינה הוא ירידה. שנים רבות נראו ישראלים שעזבו את ארצם מוכת המלחמות ורבת ההרוגים בעיני אלה שנשארו בה כבוגדים או כ"נפולת של נמושות". אסור היה לנטוש את האמא הטובה שלנו, גם אם היא לא היתה כל כך טובה כפי שחשבנו.

בתחילת המאה התשע עשרה היו כשנים וחצי מיליון יהודים בכל העולם, מהם חיו רק כחמשת אלפים בפלשתינה. גם לאחר הופעת הציונות המדינית, בשלהי המאה התשע עשרה, הגרו לפלשתינה יהודים ספורים. בין שנת 1881 לבין שנת 1914 "עלו לארץ-ישראל", רק כארבעים אלף מתוך כחמישה עשר מיליון יהודים בעולם, ורובם שבו ו"ירדו" ממנה. באותה תקופה הגרו לאמריקה, ולארצות מערביות אחרות, כשני מיליון וחצי יהודים. בין שנת 1917 לבין שנת 1921 באו לפלשתינה לא יותר מאשר 30,000 יהודים, וזאת למרות הכרזת בלפור שהבטיחה ליהודים "בית לאומי" בפלשתינה ושלטון בריטי נאור. במשך שנות העשרים של המאה העשרים לא יותר ממאה אלף יהודים "עלו" לפלשתינה. הרוב הגדול של יהודי העולם נשאר באירופה, בעיקר בפולין וברוסיה. ואז באה השואה שבמהלכה השמידו הנאצים של היטלר כששה מיליון יהודים ברחבי אירופה. עד היום איננו מסוגלים להתאבל על האסון הזה.

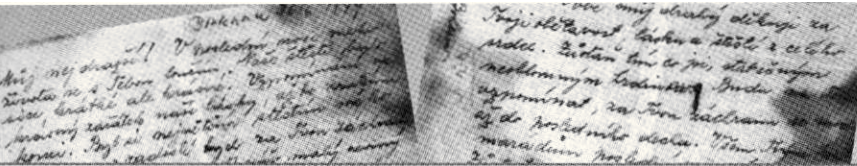
לאחר שקמה מדינת ישראל, ובעקבות חוק השבות שחוקק בשנת 1950, יכלו יהודים להגר אליה באופן חפשי, אך רוב

חמלניצקי ביהודים באמצע המאה השבע-עשרה, גם אם התנועה עצמה פרחת במאה שלאחר מכן. בספרי *A Psychoanalytic History of the Jews* משנת 1976 הצעתי לראות את הקבלה בפרט ואת המיסטיקה היהודית בכלל כביטוי לשאיפה ללידה מחדש, להתמזגות עם דמות האם הגדולה והקדומה, ולגאולה בידי דמויות אב משיחיות.

אחת האנומליות הגדולות של ההיסטוריה היהודית בימי הביניים היתה שהיהודים נראו כמי שהסתגלו למעמדם כמיעוט במדינות ובחברות שבקרבן ישבו, אבל לא תמיד זה היה באמת כך. הם אימצו את השפות, את הלבוש, האוכל ומנהגי העמים שבקרבם חיו, אך למעשה הם שמרו על דתם, מסורותיהם, שפתם העברית וזהותם ההיסטורית. כלפי חוץ נראה היה שהתעורו בתוך העמים המארחים, אך במשך מאות רבות בשנים, היהודים חיו יותר בעבר מאשר בהווה, יותר בדמיון מאשר במציאות. את המדינות האירופיות שבהם הם חיו, הם כינו בשמות עבריים מקראיים. לשמות אשכנז, צרפת, ספרד ותוגרמה לא היה כל קשר לארצות ש אליהן התייחסו: הם היו שמות מקראיים של שבטים וארצות באזורנו. לדת המשיחית (כריסטיאנית) קראו היהודים בשם "נצרות" (מלשון נצרת), לאירופה המשיחית ("הנוצרית") ולרומא קראו היהודים בשם "אדום". את מסעות ההרג של הצלבנים ביהודים בשנת 1096 כינה היסטוריון יהודי-גרמני במאה השתים-עשרה בשם שלמה ב"ר שמעון (או שלמה בר שמשון) בשם "עקדה" (כעקדת יצחק) ולנהר הריינס קרא "נהר הירדן" (ספר גזרות תתנ"ו בתוך ספרו של אברהם מאיר הברמן, ספר גזירות אשכנז וצרפת, ירושלים, ספרי תרשיש, שנת תש"ז 1946).

תהליכי האבל הפרטי וחוסר-היכולת להתאבל הקבוצתית שלובים ושזורים אלה באלה. מרבית הניצולים מחורבן ירושלים ויהודה בשנת 586 לפנה"ס שהוגלו לבבל "התבוללו" ואיבדו את זהותם היהודית במשך הדורות. הם התמודדו עם הטראומות האישיות והקבוצתיות שלהם בכך שהשלימו עם אבדן עמם ודתם וויתרו עליהם. רק חלק קטן מצאצאיהם שב לירושלים לאחר חמישים שנה ב"שיבת ציון". היו אלה כנראה ילדיהם או נכדיהם של אותם הגולים שלא יכלו להיפרד מאבדותיהם: "על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו בזכרנו את ציון" (תהלים קל"ז). הם קראו לילדיהם בשמות אלה שאבדו להם, והילדים היו פיצוי לאבדן האישי והקבוצתי. כמו אצל ניצולי השואה של ימינו, אי היכולת להתאבל על האבדן הועברה לדור הבא. בתודעתם של השורדים הפכו מייצגי האבדן הקיבוצי – כמו המולדת, עיר הקודש, בית המקדש והשפה – לתחליף לא-מודע לאובייקטים של אבדן אישי, כמו הורים, אחים או ילדים, שמהם חייב אדם להיפרד כחלק מתהליך הגדילה האישית וההתפתחות. דבר זה כרוך בתהליכי אבל אישי. אי-היכולת של הקבוצה הגדולה (אומה, דת) להתאבל על האבדן הקיבוצי שלה מהדהדים באי יכולתו של הפרט להתאבל על האבדן האישי. נראה שהתהליך הזה מאפיין את ההיסטוריה היהודית ומשתקף באופן דרמטי בחיים של מנהיגים יהודים וישראלים.

בחצי האי האיברי, במערב אירופה ובאגן הים התיכון היו בימי הביניים אוכלוסיות יהודיות גדולות יחסית. הלשונות היהודיות, כגון הספרדית-היהודית (לדינו) והגרמנית-היהודית (יידיש) נכתבו באותיות עבריות, וכך גם העברית-היהודית של ספרד המוסלמית ושל צפון אפריקה, שבה כתב הרמב"ם במאה

רדיפה וחרדות-מוות מתערבבים בתהליך האבל, ותהליכי השלכה פתולוגיים גורמים שוב למלחמות עקובות מדם. על מנת להבין תהליכי הגירה ונדידה השל עמים לאורך דברי ימי האנושות עלינו לתפוש כיצד התמודדו מהגרים עם אבדן מולדתם, מה היה יחסן של החברות הקולטות ואיך המהגרים עצמם התמודדו עם החברה המארחת, למה יצאו לאותם קרבות עקובים מדם ואיך התמודדו עם רגשות האשם שלהם. האסונות הגדולים של ההיסטוריה היהודית הפכו תדיר את היהודים לפליטים, מהגרים וגולים.

כמובן שלא רק היהודים אינם יכולים להתאבל על אבדותיהם ההיסטוריות הגדולות. הסרבים אינם יכולים לוותר על קוסובו, ההונגרים מתגעגעים להונגריה הגדולה, שכללה את השטחים שהם איבדו לרומנים, לסלובקים, לסלובנים ולקרואטים, האוסטרים זוכרים בגעגועים את האימפריה הגדולה שלהם, הטורקים חולמים על הממלכה הגדולה של סולימאן המפואר, הערבים של "המדינה האסלאמית" על החייאת החליפות הגדולה של ימי הביניים, וכך בכל עם ובכל ארץ. לכל עם יש אגדות שבהן ארצו היא מרכז העולם והוא העם הנבחר. סוגיית האבל הקולקטיבי על אסונות ואבדות היא אם כן נושא פסיכולוגי קריטי לא רק בהיסטוריה היהודית אלא בהיסטוריה בכלל.

על המחבר: ד"ר אבנר פלק הוא פסיכולוג קליני ופסיכויסטוריון המשלב במחקריו ובכתביו מבט רחב על ההיסטוריה, מבט הכולל בירור של מניעי אישיות ותבניות התנהגות קבוצתיות, ששורשי הכוחות המניעים, או המעכבים, אותם, נמצאים בנפש האדם ובתת מודע האנושי. עשרת ספריו כוללים פסיכוביזוגרפיות של משה דיין, הרצל, בן-גוריון, נפוליאון וברק אובמה, וכן מחקרים פסיכואנליטיים על ההיסטוריה היהודית, הסכסוך הישראלי ערבי, האנטישמיות, הטרור האסלאמי, ומסעי הצלב.

**אנחנו קונים רהיטים, ציוד כולל לבית,
ירושות, חפצי אומנות, תמונות, ספרים,
חפצי פורצלן, זכוכית, כלי כסף,
סכו"ם וענתיקות ואוספים שונים.**

**גדעון אילת טל: 03-5730560
גם בערבים וגם בשבתות**

אנו קונים ספרים

**ספרים חשובים עבריים ולועזיים ברוב השפות,
ספריות שלמות, צילומים, כתבי יד, עזבונות וכו'
מחירים גבוהים - בכל הארץ**

M. POLLAK - ANTIQUARIAT (Est. 1899)

Old Books, Original Antique Maps and Prints

36 & 42, King George St., Tel-Aviv 63298

Tel (03) 5288613 - Fax (03) 6297346

E-mail: cmpollak@netvision.net.il

Open 9-13:30, Tue only also 16-19

היהודים בחרו להישאר בחוץ לארץ. כיום יש יותר מששה מיליון יהודים בישראל (מספר הנרצחים בשואה), רובם צאצאים של פליטים ומהגרים שבאו אליה מחוסר ברירה אחרת. אלה שנשארו באירופה בתקופה הנאצית שילמו בחייהם. אלה שבאו לפלשתינה לפני השואה היו פליטים מגרמניה של היטלר ומארצות אירופיות אחרות, אלה שבאו מאוחר יותר היו ניצולי שואה. לאחר שנוצרה מדינת ישראל באו אליה פליטים מארצות מוסלמיות וכאלה שברחו ממשטרים קומוניסטיים ומשטרים מדכאים אחרים במזרח אירופה שאחרי מלחמת העולם השנייה. היהודים המשכילים והמבוססים, שרובם, כמו היום, לא היו ציונים, היגרו ברובם לצפון אמריקה, מערב אירופה, בריטניה, דרום אפריקה ואוסטרליה.

יותר משני שלישים מיהודי העולם נשארו עד היום מחוץ לישראל - בארצות הברית, ברית המועצות, ארגנטינה, צרפת ושאר העולם. שיעור נושאי התערובת בין יהודים ללא-יהודים בארה"ב הוא כשבעים אחוז, ולרוב יהודי ארה"ב יהדותם אינה חלק חשוב בזוהתם. גם עם ההגירה המאסיבית לישראל מברית המועצות, בשלהי שנות השמונים ותחילת שנות התשעים, ההגירה אל ישראל אינה עומדת בשיעור ההגירה ממנה. בארצות הברית לבדה חיים כיום כמה מאות אלפי ישראלים. בשנת 2012 היה מאזן הגירה שלילי בישראל: מספר "היורדים" עלה בשבעת אלפים על מספר "העולים". כך גם בשנתיים האחרונות.

כיבוש, הגירה ואבל

כל הגירה מארץ לארץ, מתרבות לתרבות, משפה לשפה, כרוכה באובדן ובאבל. זה היה נכון לפני ארבעת אלפים שנה ונכון גם בימינו. הגירה היתה תמיד חוויה טראומטית. עמים שלמים נדדו והיגרו בשל בצורת, מלחמה, גלות או אסונות אחרים. חלקם איבדו את מולדותיהם, לחמו בקרבות עקובים מדם כדי לכבוש ארצות חדשות, ובהדרגה "התבוללו" בחברות הנכבשות. במאה השלוש-עשרה כבשו כמיליון מונגולים ממרכז אסיה ארצות רבות, שהפכו לאימפריה בת עשרות מיליונים בני-אדם שכללה את רוב שטחי אסיה ואירופה, תוך הרג והרס ללא תקדים, כולל חורבן בגדאד בשנת 1258. במאה הארבע-עשרה רוב המונגולים התאסלמו, אבל הכיבושים שלהם השפיעו על כל העולם של ימיהם והביאו לתחילתה של העת החדשה באירופה. הכיבושים המונגוליים היו טראומטיים עבור העמים הנכבשים והנטבחים, כמובן, אבל גם עבור המונגולים עצמם. רגשי אשמה, רגשי

"מדור שירותים משפטיים"

דרכון אירופאי - גרמני

**טיפול ישירות מול גרמניה בהוצאת אזרחות
אירופאית-גרמנית לצאצאי "הייקים".**

ייעוץ משפטי לדין הגרמני

• הסכמי הפצה ומסחר • עסקאות נדל"ן • ירושות וחוו"ד

ד"ר יובל חן עו"ד ונוטריון, משרד עורכי דין

משרד נהריה: הרצל 75 ת.ד. 12026 נהריה 22102 טל: 04-9929990, פקס: 04-9929989.

משרד ת"א: בית הפרקליטים-מגדל המוזיאון טל: 03-6963270, פקס: 03-6090366.

www.henadvoc.com henadvoc@zahav.net.il